

Heil zien in missionaire initiatieven

Een zoektocht naar de theologie achter nieuwe vormen
van geloofsgemeenschap

dr. Sake Stoppels

Lectoraat 'Zingeving in nieuwe (geloofs)gemeenschappen'

21 juni 2019

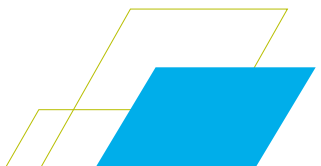

Foto voorzijde: pioniersweekend PKN, Soesterberg, oktober 2017, 'Een kerk bouwen'
(Ronnie Zuidam)

Heil zien in missionaire initiatieven

Een zoektocht naar de theologie achter nieuwe vormen
van geloofsgemeenschap

Lectorale Rede
dr. Sake Stoppels

Inhoudsopgave

Voorwoord	7
Heil zien in missionaire initiatieven	9
'De kracht van relaties'	9
Missionaire zoektochten	11
Sinek's why	12
Doel van het onderzoek	14
Schuld, vergeving, verzoening en andere 'heilswegen'	17
'Zieltjes winnen'	28
Beleving van 'heil' aan de ontvangende kant	35
Van kenniskring naar kennisnetwerk	36
Deelprojecten	36
Samenwerking	41
Woorden van dank	41
Interesse in het onderzoek?	43
Aantekeningen	44

Voorwoord

De opleidingen Theologie van de CHE richten zich op het opleiden van professionals die werken in diverse gemeenschappen als onderwijs en geloofsgemeenschappen. Het lectoraat ondersteunt de opleidingen Theologie door het praktijkonderzoek te richten op missionaire initiatieven die waarneembaar zijn binnen de christelijke traditie. Het gaat daarbij zowel om nieuwe geloofsgemeenschappen of pioniersplekken als om bestaande geloofsgemeenschappen die nieuwe initiatieven ontwikkelen.

De CHE hecht waarde aan de ontwikkeling van (geloofs)gemeenschappen omdat zij vanuit hun missie een bijdrage leveren aan zingeving en verbinding in de maatschappij. Voor de Christelijke Hogeschool, gericht op kennisdeling, onderwijs en onderzoek, is het een voorrecht kennis te ontwikkelen waarmee we een bijdrage kunnen leveren aan de verdere ontwikkeling van deze gemeenschappen en daarmee ook aan het bredere verband van kerken en christelijke organisaties.

In een tijd met een groeiende vraag naar zingeving, zien wij het als onze maatschappelijke opdracht vakbekwame theologen op te leiden die hierbij van betekenis kunnen zijn. Dit lectoraat Theologie heeft de wens binnen de gelijknamige opleidingen kennis te ontwikkelen met betrekking tot deze belangrijke, mooie opgave.

Uit het bovenstaande kan de onjuiste conclusie gemakkelijk getrokken worden dat dit nieuwe lectoraat Theologie uitsluitend van belang is binnen de opleiding Theologie. Het nieuwe lectoraatsthema is belangrijk voor alle opleidingen van de CHE die bezielde professionals opleiden. Professionals waarvan we soms horen dat zij een glimp van God in de dagelijkse werkelijkheid zijn en in dialoog met de ander Gods koninkrijk op aarde zichtbaar maken.

Kortom, het lectoraatsonderzoek *Zingeving in nieuwe (geloofs)gemeenschappen*, toegespitst op 'Heil zien in missionaire initiatieven', raakt de kern van de missie en visie van de CHE. Er is kennis nodig over de professionele context waar studenten werken voor wie de levensovertuiging een bron is van waaruit zij willen werken. Het lectoraat hoopt met deze kennis een bijdrage te geven aan de samenleving waarbinnen geloofsgemeenschappen een samenbindende rol kunnen spelen.

Het nieuwe lectoraat Theologie ziet zich geplaatst voor de uitdagende opgave in een samenleving waar de plek van geloofsgemeenschappen onder druk staat, missionaire initiatieven te onderzoeken waarmee deze gemeenschappen er in slagen de *missio Dei*, het goede dat God ons in Christus geschonken heeft, op een nieuwe wijze te vertolken.

We hopen van harte dat het lectoraat Theologie zal bijdragen aan de voortgang van de communicatie van het Evangelie in onze hedendaagse Westerse cultuur.

We wensen de lector en het kennisnetwerk een goede start toe met dit lectoraat om zo dienstbaar te kunnen zijn aan kerken en andere christelijke vormen van presentie in de vormgeving van hun missionaire opdracht.

Drs. H.G.W. Bent

Directeur CHE

Werkveld, Onderwijs & Onderzoek

Heil zien in missionaire initiatieven

Waar zien we anno 2019 ‘heil’ in? Wat is ‘heil’ eigenlijk? En wat bedoelen we als we spreken over ‘verlossing’ en ‘redding’? Wie moet er gered worden in een tijd waarin we geacht worden vooral zelfredzaam te zijn? Als we de vraag wat breder trekken: wat is het eigene van de bijdrage vanuit de christelijke traditie aan de bloei van mensenlevens? En aan het floreren van samenlevingen? Is er op de moderne markt van welzijn en geluk een heel eigen en mogelijk uniek aanbod? Meer toegespitst: is er iets dat onze burens alleen maar kunnen vinden in de christelijke geloofsgemeenschap en nergens anders?¹ En als dat er is, wat is het dan en is er dan ook vraag naar? Is er reden om tot nieuwe, specifiek christelijke geloofsgemeenschappen te komen of moet juist worden gezocht naar iets als een ‘bronnen-oecumene’, een ‘nieuw wij’?² Met deze veelheid aan vragen zitten we direct in het hart van het nieuwe lectoraatsonderzoek dat vandaag officieel van start gaat onder de titel ‘Zingeving in nieuwe geloofsgemeenschappen’

‘De kracht van relaties’

Sinds 2006 kent de theologieopleiding aan de CHE een lectoraat theologie, dat wil zeggen een plek waar praktijkgericht onderzoek wordt gedaan ten behoeve van zowel de samenleving als het onderwijs binnen de CHE. Dat onderzoek heeft in de loop der jaren mooie resultaten opgeleverd, waaronder een aantal bundels met bijdragen van zowel CHE-docenten als externe auteurs. De eerste substantiële bundel verscheen in 2010 onder de titel *Praktijkgericht*, de laatste bundel, getiteld *Grensgangers*, verscheen in 2016.³ Beide titels zetten ons direct op het spoor van een belangrijke thematiek in het onderzoek, namelijk de voortgang van de christelijke traditie in een sterk veranderde en nog steeds veranderende samenleving. Die voortgang is allerminst vanzelfsprekend als we afgaan op de statistieken. Ik hoef daar niet over uit te weiden, de cijfers zijn bekend. We zien in deze tijd een grote interesse in het

¹ “What is it that our neighbours can only find in the Christian community and nowhere else?”, Stefan Paas, ‘Challenges and Opportunities in Doing Evangelism’, in: Gerrit Noort et al, *Sharing Good News. Handbook on Evangelism in Europe*, Geneva (WCC) 2017, p. 41

² Zie de website van de gelijknamige beweging: <https://www.nieuwwij.nl/> ‘De stichting heeft ten doel het bevorderen van verbindingen op het gebied van cultuur, religie(s) en levensbeschouwing(en) tussen verschillende bevolkingsgroepen en burgers.’(website Nieuw Wij, geraadpleegd 26 april 2019))

³ Jan Hoek, Stefan Paas e.a. (red.), *Praktijkgericht. Handboek voor de HBO-theoloog*, Zoetermeer 2010 en René Erwich & Jan Marten Praamsma (red.), *Grensgangers. Pendelen tussen geloof en cultuur*, Utrecht 2016

zoeken van nieuwe wegen als het gaat om de communicatie van het Evangelie en om kerk-zijn. Missionair kerk-zijn zit in de lucht en manifesteert zich onder andere in allerlei pioniers-initiatieven. In het lectoraatsonderzoek zijn vooral deze nieuwe ‘kerkplekken’ object van onderzoek. We kunnen ze zien als exemplarische pogingen om ‘on the cutting edge’ vruchtbare verbindingen te zoeken met de cultuur. Dat wordt vooral zichtbaar in het zoeken naar nieuwe vormen van presentie en het scheppen van gemeenschap. Als uitvloeisel hiervan is er momenteel binnen de Protestantse Kerk in Nederland een proces gaande om ook kerkordelijk tegemoet te komen aan de veranderde en nog steeds veranderende manier waarop mensen zich verbinden en waarop (geloofs)gemeenschap wordt beleefd.⁴ Die zoektocht is wezenlijk en ook noodzakelijk, maar raakt nog niet direct aan theologische inhouden. En juist die theologische inhouden zijn een speerpunt van het lectoraat. Aan de CHE zijn we bepaald niet de eersten die onderzoek gaan doen naar nieuwe gestalten van kerk-zijn, maar onze focus heeft binnen het hele veld van onderzoek wel een zekere eigenheid. We concentreren ons op zingeving in deze nieuwe geloofsgemeenschappen. Dat is uiteraard een nog zeer globale formulering van de focus. Afbakening en precisering is dus nodig.

We doen dat door ons te concentreren op wat in de christelijke traditie ‘heil’ wordt genoemd. De kerk wil immers een vertolker zijn van ‘heil’, het goede dat God in Jezus Christus geschonken heeft. Ze wil zich mee laten nemen in de *Missio Dei*, Gods verlangen dat deze wereld een zinvolle plek van alomvattende vrede zal zijn. Dit zijn nog grote, abstracte woorden, terwijl we zoeken naar een ervaarbare heilzame werkelijkheid. Concretisering is dus geboden. Bij ‘heil’ denken we – voorlopig – vooral aan de relationele kwaliteit van individuele mensenlevens en van samenlevingsverbanden en verbonden daarmee ook aan zinbeleving. Met deze voorlopige toespitsing lopen we in de pas met het CHE-brede overkoepelende onderzoeksthema ‘De kracht van relaties’. ‘Relationaliteit’ is daarin een sleutelbegrip.⁵ Met deze relationele insteek slaan we bovendien een brug naar ‘seculiere’ zoektochten naar wat heilzaam is. Ook binnen dergelijke zoektochten spelen meervoudige relaties doorgaans een belangrijke rol: de relatie van de mens tot de medemens, tot de wereld om hem heen en tot

⁴ Zie René de Reuver, Martijn Vellekoop, *Mozaïek van kerkplekken. Over verbinding tussen bestaande en nieuwe vormen van kerk-zijn*, uitgave Protestantse Kerk in Nederland, Utrecht 2019 (vrij te downloaden)

⁵ Jan van der Stoep, *De kracht van relaties. Ontwikkeling en herstel van maatschappelijke verbanden*. Tekst van hogeschool-breed onderzoeksprogramma in voorbereiding. CHE 2019

zichzelf. Binnen de christelijke traditie zijn er uiteraard bovendien de relatie tot God en de onderlinge relaties binnen de geloofsgemeenschap. Hoe dragen nieuwe (geloofs)gemeenschappen daaraan 'zin'-vol bij? Hoe kan 'het leven in al zijn volheid' gevonden en geleefd worden (vgl. Johannes 10:10)?

Missionaire zoektochten

In het verleden kende hele delen van de kerk een helder denk- en handelingskader: zonder Christus is er onheil en gaan mensen verloren. Dat gaf tot op zekere hoogte een scherp profiel aan haar missionaire optreden. Tegenwoordig is die helderheid op heel veel plekken verdwenen. Dat is een belangrijk uitgangspunt voor het onderzoek en maakt het ook relevant. Hoe geven kerken en andere vormen van christelijke gemeenschappen vorm en inhoud aan hun missionaire presentie in de huidige Nederlandse samenleving? Hoe willen ze bijdragen aan de bloei van mensenlevens en aan de bloei van menselijk samenleven in kleinere en grotere verbanden? Veel zoektochten zijn hier gaande en daarbij lopen pioniers en andere missionaire werkers soms hard tegen zichzelf en de eigen traditie op.⁶ Pionieren zet veel zaken op scherp, zeker ook het eigen leven en de eigen geloofsovertuiging. Mede daarom is de pionierswereld voor onderzoek én beleid extra interessant: voorbij aan iedere vanzelfsprekendheid komen basale vragen op tafel te liggen.

Het zoeken naar nieuwe gestalten van geloofsgemeenschap vormt ook een boemerang die terugkeert naar de kerk als geheel. We zien dat gebeuren binnen de Protestantse Kerk in Nederland. Dit kerkgenootschap geeft doelbewust veel ruimte aan kerkelijke vernieuwing en de ervaringen daarmee slaan terug op de denominatie als geheel.⁷ De kerkelijke status quo – zo die er nog is – raakt ontregeld en vraagt om aanpassing. Binnen de Protestantse Kerk betreft die aanpassing, zoals we al constateerden, nog vooral de vorm- en regelgeving. De vraag is daarbij vooral binnen welke organisatorische randvoorwaarden de nieuwe zogenaamde 'kerngemeenten' – dat zijn pioniersplekken die doorgroeien tot een zekere mate van zelfstandigheid - zo optimaal mogelijk kunnen functioneren. Ingrijpender wordt het als klassieke vertolkingen van het Evangelie niet meer worden verstaan en er dus ook theologisch-

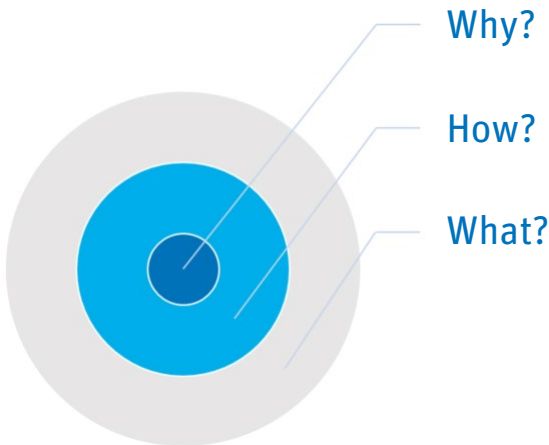
⁶ Zo bijvoorbeeld IFES-studentenpastor-pionier Maarten Vogelaar. Hij schrijft over zijn ervaringen onder de titel 'Geduld heeft een prijs' in het tijdschrift *Wapenveld. Over geloof en cultuur*, jrg. 68 (2018), nr. 3, p. 4-9

⁷ Vergelijk de Reuver, Vellekoop, *Mozaïek van kerkplekken*

inhoudelijk geschud gaat worden aan de boom. Juist dit laatste is de focus van het lectoraats-onderzoek: is er grond voor theologisch-inhoudelijke vernieuwing in het zoeken naar verbinding en communicatie met de huidige cultuur? En zo ja, hoe zou deze er uit kunnen zien?

Sinek's why

Als het over onze samenleving gaat, spreken onderzoekers in het spoor van de cultureel antropoloog Victor Turner wel van liminaliteit. We bevinden ons in een overgangsfase of een tussenruimte. Het oude is voorbij, het nieuwe is nog niet uitgekristalliseerd.⁸ Liminale fasen zijn per definitie spannend en uitdagend omdat het oude voorbij is en het nieuwe nog niet daar is. De liminale fase is een tijd van zoeken. Dat geldt niet alleen voor de vormen, maar ook voor de inhoud. We raken hier aan de kern van ons onderzoek. Om deze kwestie wat scherper in beeld te krijgen, maak ik gebruik van de zogenaamde *Golden Circle* van Simon Sinek.

The Golden Circle, Simon Sinek

⁸ Zo bijvoorbeeld Alan J. Roxburg, *Missional Map-making. Skills for Leading in Times of Transition*, San Francisco 2010 en Hans Schaeffer en Henk Geertsema, 'Gemeentestichting als lont in het kruitvat. Praktisch-theologische analyse van een debat', in: Themanummer 'Pionieren', *Handelingen. Tijdschrift voor praktische theologie en religiewetenschap*, jrg. 44 (2017), nr. 3, p. 55-65

De cirkel is even simpel als behulpzaam. Sinek onderscheidt voor elk doen en laten drie vragen: *why – how – what*. Hij constateert dat het centrum van de cirkel – het waarom van ons handelen – vaak onderbelicht of zelfs helemaal buiten beschouwing blijft. We doen dan van alles – aan missionair *what* is momenteel geen enkel gebrek – maar dit loopt lang niet altijd weg uit een scherp *why*.

Wat Sinek voor organisaties in het algemeen stelt, kunnen we ook toespitsen op allerlei missionaire initiatieven. We doen heel veel, maar vertrekken vanuit het hart van de missionaire cirkel gebeurt lang niet altijd. Het *why* van ons missionair handelen blijft dan wat diffuus. Ik geef daarvan een paar voorbeelden.

Ik begin met de hand in eigen boezem te steken. Al weer meer dan 10 jaar geleden waren Gert Noort, Stefan Paas, Henk de Roest en ik bezig met het schrijven van het boek *Als een kerk opnieuw begint. Handboek voor missionaire gemeenschapsvorming*.⁹ We hadden een mooie opbouw bedacht met praktijkverhalen en aansluitende reflecties, maar opeens realiseerden we ons dat we helemaal geen aandacht hadden voor de vraag waarom je überhaupt missionair zou willen zijn. We hebben toen in allerijl hoofdstuk 17 toegevoegd, onder de titel ‘Waarom eigenlijk? Motieven voor gemeentestichting’. Van een organische verbinding van dit ingelaste hoofdstuk over het *why* met de rest van het boek kon toen uiteraard geen sprake meer zijn.

Een tweede voorbeeld ontleen ik aan een themanummer uit 2015 over ‘missionair kerk-zijn in het dorp’ van het praktisch-theologische tijdschrift *Handelingen*. Zes missionaire praktijken van even zoveel dorpskerken worden er beschreven. In zijn evaluatie en analyse van deze praktijken constateert Stefan Paas dat er weinig aandacht is voor de motivatie achter de missionaire inzet. De aandacht gaat vooral uit naar activiteiten en structuren en veel minder naar ‘menselijk en geloofskapitaal’, zoals hij dat noemt. Hij gaat dan als volgt verder: “Tenslotte valt me op dat er in geen enkele gevalstudie sprake is van missiologische bezinning op de vraag wat nu het goede nieuws van Jezus Christus is voor deze specifieke tijd en plaats. (...) nergens krijgen we een indruk dat deze gemeenten een bezinningsproces hebben

⁹ Gert Noort, Stefan Paas, Henk de Roest, Sake Stoppels, *Als een kerk opnieuw begint. Handboek missionaire gemeenschapsvorming*, Zoetermeer 2008

doorgemaakt waarin zij hebben ontdekt wat dit evangelie is in haar concrete tijd en plaats.”¹⁰ Van vrij recente datum is het derde voorbeeld, het boek *Sporen van God in het dorp*. Jacobine Gelderloos promoveerde in 2018 op een onderzoek naar de plek van kerken in dorpen. Parallel daaraan schreef zij een popularisering.¹¹ Het boek is een pleidooi om de luiken open te gooien en gericht te raken op de eigen dorpsomgeving. Het boek daagt dorpskerken uit om in een tijd van ‘religieus analfabetisme’ voorbij te komen aan ‘kerkelijke verlegenheid’, zoals ze dat noemt. Het is een mooi boek en zeker bruikbaar voor zoektochten van kleine, vaak krimpende kerkelijke gemeenten. Maar wat dan mij dan verbaast, is dat er feitelijk geen aandacht is voor het waarom van het verlangen naar een blijvende presentie. Waarom zou er in deze tijd überhaupt een kerk op het dorp moeten zijn? En waarom zou die zich naar buiten moeten richten? En als we dan kennelijk kerkelijke presentie zoeken, hoe eigen is dan die bijdrage? Hebben we dat helder? Dit soort vragen blijven te vaak liggen.¹²

Doel van het onderzoek

Drie voorbeelden van een ontbrekend *why*. Het zijn geen uitzonderingen op de missionaire regel. Dat brengt me bij de doelstelling van het onderzoek. We willen onderzoek gaan doen naar dit *why* van missionaire presentie. De doelstelling van het lectoraatsonderzoek luidt als volgt:

*Het theologisch en sociaalwetenschappelijk beschrijven, doordenken en evalueren van ‘heil’ in nieuwe vormen van (geloofs)gemeenschap,
/ zowel vanuit de intentie van de initiatiefnemers en andere dragers als
/ vanuit de beleving van de groep die betrokken raakt,
met het oog op een context-gevoelige voortgang van de christelijke traditie binnen de setting van een ‘post-christendom’ samenleving.*

¹⁰ Stefan Paas, ‘Missionair op z’n dorps’, in: *Handelingen. Tijdschrift voor praktische theologie en religiewetenschap*, jrg. 42 (2015), nr. 2, p. 55

¹¹ Jacobine Gelderloos, *Sporen van God in het dorp. Nieuwe perspectieven voor kerken op het platteland*, Utrecht 2018

¹² Vergelijk het commentaar van Alco Meesters (zelf dorpspredikant) bij de lancering van de Dorpskerkenbeweging waarvoor het boek van Gelderloos een belangrijke impuls is. Zie *Kerk en Theologie*, jrg. 69 (2018), nr. 4, p. 389 (Kroniek)

De doelstelling wil duidelijk maken dat de concentratie op nieuwe (geloofs)gemeenschappen geen doel op zich is. Het gaat om de vraag op welke wijze de christelijke traditie langs de weg van 'identitaire' gemeenschapsvorming bij kan dragen aan individuele mensenlevens en aan onze samenleving als geheel. Vanuit situaties waarin vrijwel niets meer vanzelfsprekend is – wat vaak het geval is in pionierssituaties – willen we met het onderzoek bijdragen aan de voortgang van de communicatie van het Evangelie in onze Nederlandse, en breder, onze Westerse cultuur. Zo wil het onderzoek ook dienstbaar zijn aan kerken en andere christelijke vormen van presentie die nog meer in de modus van een zekere vanzelfsprekendheid functioneren. Want ook daar staat – soms nog vooral onderhuids – veel op de tocht. Pioniersplekken kunnen we zien als kerkelijke voorposten in een complexe wereld waarbinnen het christendom een van de vele denkbare opties is als het gaat om levensoriëntatie. In theologisch-inhoudelijke zin kunnen we ze beschouwen als *Research & Development* afdeling van de kerken.¹³

Van belang is hier ook de mogelijke spanning tussen wat de dragers van missionaire initiatieven beogen en wat deelnemers er aan beleven. Het zal niet de eerste keer zijn dat het kiert tussen wat de initiatiefnemers willen en wat de doelgroep zoekt en ervaart. Een voorbeeld daarvan vinden we in het onderzoek van Marinka Verburg naar de gemeenschapsopbouw in pioniersplekken. Daar waar de initiatiefnemers van pioniersplek 'Zinenmeer' (fictieve naam) mede gericht zijn op duurzame gemeenschapsvorming, blijkt een heel deel van de 'bezoekers' daar niet voor te komen. Zij kijken primair naar activiteiten: als deze aantrekkelijk zijn, komen ze, en anders niet.¹⁴ Deze ervaring is ook herkenbaar op veel andere plekken. De opbouw van duurzame gemeenschap blijkt nogal eens te botsen met de 'pick and choose' mentaliteit van betrokkenen.

Een ander voorbeeld komt uit Engeland, waar de praktijk van een concrete 'Messy Church' werd onderzocht. De dragers van dit initiatief – maandelijkse laagdrempelige bijeenkomsten van (groot)ouders met hun kinderen tot 11 jaar rond een bijbelverhaal, afgesloten met een

¹³ Stefan Paas, *Church Planting in the Secular West. Learning from the European Experience*, Grand Rapids 2016, met name hoofdstuk 4

¹⁴ Marinka Verburg-Janssen, 'Gemeenschap in de kerk van de toekomst', in: *Handelingen. Tijdschrift voor praktische theologie en religiewetenschap*, jrg. 44 (2017), nr. 3, p. 35-43 (themanummer 'pionieren')

maaltijd – doen dit vanuit het verlangen ‘to be and make disciples’. Nadrukkelijk is er de gerichtheid om de deelnemers ‘dichter bij Jezus’ te brengen. Veel ouders zoeken dat echter helemaal niet. Ze ervaren volop gemeenschap, maar deze is niet religieus gekleurd. “Messy Church is in danger of creating ‘Jesus-less community’”, schrijft Bridget Shepherd die als beroepskracht betrokken is bij het initiatief.¹⁵ Ze nuanceert deze constatering echter ook direct door in hetzelfde artikel ‘kerk-zijn’ te vergelijken met een zwembad: ook het ondiepe deel – waar je helemaal niet kunt zwemmen – hoort volop bij het zwembad.¹⁶ Deze metafoor zal herkenbaar zijn in de wereld van pioniers. Grenzen zijn niet gemakkelijk te trekken en vaak wil men ook helemaal geen afgrenzingen.

Twee onderzoeksthema’s in beeld

We staan nog helemaal aan het begin van het onderzoek en daarom zijn er uiteraard veel meer vragen dan antwoorden, maar dat is ook eigen aan (goed) onderzoek. Ik concentreer me op twee onderzoeksthema’s die bij het nadenken over ‘heil’ actueel en relevant zijn. Er zijn er uiteraard meer, maar om niet te verdwalen in het missionaire landschap, kies ik er twee uit. Het eerste thema is de klassieke verzoeningsleer: Jezus Christus die in onze plaats de straf draagt en zo voor ons verzoening bewerkt en de weg naar God heropent. Hoe herkenbaar is dat motief in onze tijd? Hebben ‘moderne’ mensen daar een existentiële antenne voor? Het tweede thema is ‘zieltjes winnen’; welke plek heeft het winnen van nieuwe gelovigen in het missionaire denken en handelen van de kerken? Zouden we dat nog moeten willen? Nogmaals, het lectoraatsonderzoek is uiteraard breder dan deze beide thema’s, maar het is goed ons vandaag wat te beperken. Ik kies voor het zoeklicht op deze twee thema’s omdat ze ook heel direct raken aan identiteitsvragen en aan fundamentele theologische posities. In beide gevallen staat er veel op het spel, want hier liggen keuzes die het werk wezenlijk kleuren. Rond deze beide thema’s gaan de keuzes van pioniersplekken en andere vernieuwende initiatieven ook uiteen en dat maakt ze extra interessant. Tegelijk is het goed hierbij aan te tekenen dat de keuze voor beide thema’s een wat binnenkerkelijk karakter heeft. We beginnen ‘binnen’ en niet ‘buiten’. Die beweging is op zich legitiem, maar in het lectoraatsonderzoek

¹⁵ Clare Watkins, Bridget Shepherd, ‘The Challenge of ‘Fresh Expressions’ to Ecclesiology. Reflections from the Practice of Messy Church’, in: *Ecclesial Practices*, jrg. 1 (2014), p. 99. Het Nederlandse equivalent van ‘Messy Church’ is ‘Kliederkerk’.

¹⁶ Watkins, Shepherd, a.a., p. 101

willen we ook uitdrukkelijk van ‘buiten’ naar ‘binnen’ kijken. Empirisch onderzoek is daarbij onmisbaar. Daarover verderop meer. We richten ons nu eerst op de twee genoemde thema’s.

Schuld, vergeving, verzoening en andere ‘heilswegen’

Ik begin met de klassieke verzoeningsleer en neem daarbij mijn vertrekpunt in een van de bijdragen uit de lectoraatsbundel *Grensgangers*. Het is het artikel van de rooms-katholieke cultuurtheoloog Frank Bosman.¹⁷ Hij reageert op het EO programma *Adieu God* waarin Tijs van den Brink spreekt met kerkverlaters. Als Van den Brink in 2015 terugkijkt op een groot aantal uitzendingen, ziet hij vier hoofdmotieven voor kerkverlating.¹⁸ Het eerste motief is het falen van kerkelijke leiders en andere vertegenwoordigers van de kerk. Het gaat hier zowel om domheid, oppervlakkigheid en botheid als om zeer kwalijke zaken als seksueel misbruik. Er is mensen veel kwaads aangedaan vanuit de kerk. Een tweede motief is de ongeloofwaardigheid van de wonderverhalen in de Bijbel. Een zee die op commando splijt en een heel volk droogvoets door laat gaan, Jezus die over het water loopt, het wil er bij velen niet in. Een derde motief is het lijden in de wereld. De af en toe gruwelijke ongerijmdheid van het bestaan valt niet te rijmen met een goede God. Een laatste motief betreft een kernelement uit de christelijke traditie, namelijk het verzoenend lijden en sterven van Jezus Christus. Veel mensen begrijpen het nut en de noodzaak daarvan niet.

Bosman loopt in zijn artikel de motieven langs, maar daarbij valt het op dat hij geen aandacht besteedt aan de moeite die er bestaat rond het idee dat Jezus Christus in onze plaats de straf op de menselijke zonde heeft gedragen. Dat is opmerkelijk voor een theoloog, zou je zeggen. Waarom pakt Bosman uitgerekend deze bij uitstek theologische thematiek niet op? Een artikel vraagt uiteraard om beperking, maar zou het kunnen zijn dat het niet helemaal toevallig is dat Bosman dit punt laat liggen? Kan ook hij als cultuurtheoloog – oneerbiedig gezegd – geen chocola maken van deze ‘ruil’? Het is goed om hier wat uitvoeriger bij stil te staan, want met die omissie van Bosman raken we aan een centrale onderzoek focus in het lectoraatsonderzoek. Hoe zit het eigenlijk met de theologie, of specifiek, de soteriologie in en achter pioniersplekken en andere nieuwe gestalten van (geloofs)gemeenschap?

¹⁷ Frank Bosman, ‘Adieu God? Cultuurtheologische overpeinzingen bij de prominente kerkverlaters uit het EO-programma *Adieu God*’, in: Erwich, Praamsma, *Grensgangers*, p. 53-70

¹⁸ <http://www.eo.nl/geloven/nieuws/item/4-lessen-van-de-kerkverlater/> (geraadpleegd 20 februari 2019)

Verzoening door voldoening?

Om de spanning die hier kan liggen tussen beleden geloof en geleefd geloof wat in het vizier te krijgen, begin ik met de veelgebruikte dogmatiek van Gijsbert van den Brink en Kees van der Kooi. Zij spreken uiteraard ook over heil en gebruiken voor het heil in Jezus Christus het beeld van de binnentuin. Vanuit de verschillende ramen of wandelend in een kloosteromgang zie je de tuin steeds op een andere manier. Zo is het ook met het heil in Christus, stellen ze. Elke invalshoek of elke context biedt een eigen beeld. Het heeft geen zin die verschillende perspectieven tegen elkaar uit te spelen. “Het hoort bij het werk van de Heilige Geest dat de inhoud van wat er in leven, sterven en opstaan van Jezus Christus gebeurd is, in nieuwe contexten en culturen op steeds weer nieuwe wijzen wordt vertolkt.”¹⁹ Wel is de tuin daarbij primair de tuin van verzoening, want met dat woord is volgens hen de kern van Christus’ leven en werk het meest kernachtig aan te geven. Ze onderscheiden daarbij verzoening door overwinning (waar Jezus komt, moet de macht van het kwade wijken en delft onheil het onderspit), verzoening door voldoening (Jezus lijdt plaatsvervangend, wij gaan vrijuit) en verzoening door omvorming (we worden meegenomen in het verzoeningsproces en daarmee andere mensen).²⁰ De tweede vorm van verzoening – door voldoening – noemen ze ‘de harde pit van de verlossing’.²¹ Jezus Christus heeft niet enkel paradigmatische betekenis, maar in zijn leven, lijden en sterven is er een beweging die we ‘plaatsvervangend’ kunnen noemen. “Hij doet iets in onze plaats, iets wat wij niet doen en niet kunnen doen.”²² Zonde is een te serieuze zaak om ongestraft door de vingers te zien. Er moet iets mee gebeuren. Gelovigen worden opgeroepen Christus na te volgen, maar hier heeft die navolging nadrukkelijk ook een grens. We kunnen het niet en het hoeft ook niet. In Christus heeft God zelf de verstoorde verhouding rechtgezet. Via Anselmus’ *Cur Deus Homo* is verzoening langs de weg van voldoening ook in de Heidelbergse Catechismus terechtgekomen. Daarmee heeft het eeuwen protestantisme gekleurd.

Voor onze thematiek is de vraag van belang of en zo ja, hoe die ‘harde pit van de verlossing’ –verzoening door voldoening – terugkeert in de praktijk van geleefd geloof en daarbinnen

¹⁹ G. van den Brink, C. van der Kooi, *Christelijke dogmatiek*, Zoetermeer 2012, p. 406

²⁰ Van den Brink, van der Kooi, *Christelijke dogmatiek*, p. 403 ev.

²¹ Van den Brink, van der Kooi, a.w., p. 420

²² Idem

binnen het missionaire profiel van oude en nieuwe geloofsgemeenschappen. En dan moet ik concluderen dat dit lang niet altijd het geval is. Beleden geloof en geleefd geloof blijken niet zonder meer samen te vallen. Ik geef twee praktijkervaringen.

De theologe Jannet van der Spek deed onderzoek onder 12 werkers die zijn aangesloten bij het Netwerk Urban Mission. Hoe zien zij hun werk? Daarbij hanteerde ze een – op basis van literatuurstudie ontstane – theologische checklist van ruim zestig begrippen. Deze gebruikte ze, indien nodig, om de interviews nog wat meer theologisch toe te spitsen. Opmerkelijk daarbij is dat woorden als ‘verlossing’, ‘verzoening’ en ‘redding’ er niet in voorkomen.²³ Kennelijk worden deze begrippen niet als heel geëigend ervaren als het gaat om een typering van het werk.

Een tweede praktijkbericht vind ik in de dissertatie van Gert-Jan Roest, gemeentestichter in Amsterdam en tegenwoordig ‘missionair denker’ binnen de Dienstenorganisatie van de Protestantse Kerk. Hij ontdekte tijdens het pionieren onder Amsterdamse jonge mensen, vaak single en hoog opgeleid, dat de gedachte van verzoening via de kruisdood van Christus niet of nauwelijks resoneert. Dat er bloed moet vloeien, wekt zelfs weerstand.²⁴ Persoonlijke schuld wordt niet als diepe nood beleefd, is de Amsterdamse ervaring van Roest.²⁵ We herkennen hier de ervaring van Tijs van den Brink in zijn gesprekken met kerkverlaters.

Dat Jezus Christus buiten ons om al lang geleden heil verworven heeft door zijn lijden en zijn sterven, wordt vaak niet verstaan in een individualistische samenleving waarin ‘plaatsbeking’ geen dominant thema is.

‘Wat bedoelen jullie met: hij is voor mijn zonden gestorven? Dat was bijna tweeduizend jaar geleden en toen leefde ik nog niet. Ik snap het dus niet.’²⁶

²³ Jannet van der Spek, *De kramp voorbij. Theologische noties bij zending, presentie en kerk*, Gorinchem 2010, p. 236, 297, 346, 347

²⁴ Gert-Jan Roest, *The Gospel in the Western context. A missiological reading of Christology in dialogue with Hendrikus Berkhof and Colin Gunton*, z.p. 2016, p. 2

²⁵ Gert-Jan Roest, ‘Repliek’, in: J. van ‘t Spijker, P.L.D. Visser (red.) (2018). *Een ander evangelie? Contextualisatie in een verschuivende westerse cultuur*. Apeldoornse Studies, nr. 72: Theologische Universiteit Apeldoorn 2018, p. 84

²⁶ De verbazing van een jongere die meedeed in een jeugdkerk. Aangehaald in Suzanna Blackmore, ‘Niet-christenen adviseren jeugdkerk’, in: *Idea. Gemeenteopbouwblad van de Evangelische Alliantie*, jrg. 26 (2005), nr. 1, p. 8,9

Blijvende schuld(gevoelens)

De genoemde praktijkberichten doen een belangrijke vraag rijzen: beweegt de geleefde soteriologie zich weg van de klassieke beleden soteriologie? Als we het toespitsen op zaken als schuld en vergeving, dan lijkt het bijvoorbeeld lastig te zijn om verstaanbaar te spreken over Jezus Christus als ‘voertuig’ voor vergeving, verzoening en vernieuwing. Daar waar het Nieuwe Testament naadloos kan aansluiten bij de offercultus van het Oude Testament – denk aan Jezus als ‘het lam Gods’ in het verlengde van het offerlam op de berg in Moria (Genesis 22:8) – ontbreekt die verbinding binnen onze cultuur. Wij kennen geen geritualiseerde vormgeving van ‘plaatsbekleding’. Tegelijk zijn schuld, schuldbesef en het heilzame karakter van vergeving existentialen²⁷ van alle plaatsen en alle tijden. Kerkelijke pioniers komen dat ook telkens weer tegen in hun werk. Ik geef er een paar voorbeelden van.

Heel pregnant is de ervaring die pionier Rikko Voorberg opdeed in Amsterdam. In zijn pionieren zocht hij in het begin vooral contact met kunstenaars en anderen in de ‘creatieve klas-se’. Zo waren er theateravonden, waarbij hij vanuit de christelijke theologie reflecteerde op wat de kunstenaars inbrachten aan thema’s, vragen en inzichten. Daarbij ging hij regelmatig grensverleggend te werk. In het Nederlands Dagblad vertelde hij bijvoorbeeld het volgende: ‘Op een van die avonden hadden we het Onze Vader in een Word-document op een beamer geprojecteerd. Iedereen mocht daarin wijzigingen aanbrengen. Onze Vader werd al gauw Onze Moeder en even later Het eeuwig Al. Aan het einde van de avond was alles doorgestreept en veranderd, behalve één zin: ‘vergeef ons onze schulden’. Dat raakte me. Hier staan we naast elkaar, dacht ik. Niet alleen de christen weet dat hij zondig is; ieder mens beseft dat. We hebben allemaal het evangelie nodig. (...) Christenen en niet-christenen verschillen niet zoveel van elkaar. We gebruiken andere woorden, maar hebben dezelfde maniertjes om onszelf te redden en overeind te houden. Het evangelie is bevrijdend voor iedereen en bedoeld voor iedereen.’²⁸

²⁷ Vergelijk hier de vijf existentialen die Henk Vroom onderscheidt in zijn boek *Religies en de waarheid*, Kampen 1988, p. 247-257. Een van deze vijf is de ervaring van falen.

²⁸ Maurice Hoogendoorn, ‘Rikko Voorberg: bijna alles kan’, in: *Nederlands Dagblad*, 4 mei 2013. Iemand legde overigens dit gebeuren op een heel andere manier uit: de bede om vergeving stond zover van deze mensen af dat men niet eens begon aan het veranderen van deze zin.

Een tweede ervaring zet ons op een vergelijkbaar spoor. Bas van der Graaf, jarenlang gemeentepredikant in Amsterdam en tegenwoordig pionierbegeleider, las met mensen buiten de kerk de Bijbel. Daarbij deed hij voor hem verrassende ervaringen op. Psalm 23 vonden de deelnemers mooi, maar dit lied met zijn agrarische achtergrond resoneerde minder dan van der Graaf had verwacht. In Amsterdam zijn geen herders en schapen. Tot zijn verbazing deed de ‘zware’ Psalm 32 de deelnemers meer. In de psalm gaat het over zonde, schuld en vergeving. ‘Gelukkig de mens van wie de ontrouw wordt vergeven, van wie de zonden worden bedekt’, zo begint de Psalm. De dichter spreekt van de bevrijdende kracht van de schuldbelijdenis die een einde kan maken aan krachteloosheid en lichamelijke stress. ‘Het idee dat de hedendaagse mens niets meer heeft met het begrip ‘schuld’ werd tijdens deze avond drastisch gelogenstraft. De psalm resoneerde tot in de diepste hoeken van het hart’, schrijft Van der Graaf.²⁹

Boeiend in dit verband is ook de aandacht die het weekblad *De Groene Amsterdammer* in het extra dikke winternummer – eerder heette dit nummer doorgaans ‘het kerstnummer’ – van 2018 besteedde aan het thema ‘schuld en vergeving’.³⁰ Het laat zien dat tekortschieten, schuld en vergeving existentieel zijn binnen ons mens-zijn. Het is dus allerminst een christelijke preoccupatie. In het nummer komt onder meer de rechtsfilosofe Dorien Pessers aan het woord.

Ze vraagt nadrukkelijk aandacht voor onze milieuschuld.³¹ We maken deel uit van een intergenerationele keten, waarbij we verantwoordelijkheid ‘verschuldigd’ zijn aan de generaties die nog gaan komen. Zo licht ‘schuld’ op een nieuwe manier op. Tegelijk ziet ze dat de schuldervaring, in de zin van ‘verschuldigd zijn’, in bepaalde opzichten afneemt. *Après moi le déluge*, is dan de gedachte, na mij de zondvloed. Die ontkenning van verantwoordelijkheid heeft mogelijk ook te maken met een gevoel van machteloosheid. Het probleem is simpelweg te groot om te kunnen aanpakken.

²⁹ Bas van der Graaf, ‘De Bijbel in de levens van jonge Amsterdammers’, in: Floor Barnhoorn e.a. (red.), *De Bijbel in Nederland. De plaats van de Bijbel in kerk en samenleving*, uitgave NBG 2018, p. 168

³⁰ *De Groene Amsterdammer*, jrg. 14, nr. 51/52, 20 december 2018

³¹ Marcel ten Hooven, ‘Na mij geen zondvloed. Interview Het rentmeesterschap van Dorien Pessers’, in: *De Groene Amsterdammer*, jrg. 14, nr. 51/52, 20 december 2018, p. 34-47

Schuldbesef vinden we ook terug in het denken van de historicus Wilfred M. McClay. Hij stelt dat Nietzsche's verwachting dat met het wegvallen van de (christelijke) godsdienst ook het schuldbesef zou afnemen, niet is uitgekomen. Integendeel, schuldbesef is juist springlevend. Wel lijkt het op te schuiven van het individu naar het collectief, zo bijvoorbeeld in de klimaat-discussie. We zijn overgeleverd aan 'schuldige' structuren en patronen waar we individueel weinig aan kunnen doen. Dat heeft te maken met de enorme technologische ontwikkeling die we hebben doorgemaakt en de schade die deze heeft teweeggebracht in bijvoorbeeld ons leefmilieu. De globalisering heeft gemaakt dat we op de hoogte zijn van het leed op deze hele wereld en dat doet een appel op ons. Als dat appel overigens te groot, te onhanteerbaar wordt, kunnen we doorschuiven naar de slachtofferpositie.³²

Van belang hier is ook de al dan niet vermeende beweging van een schuld- naar een schaamtecultuur. In onze veeleisende samenleving kunnen gemakkelijk gevoelens van schaamte ontstaan als we verwachtingen niet waar kunnen maken. Maatschappelijke druk maakt dat wij de lat ook voor onszelf hoog moeten leggen. We schamen ons als we er vervolgens niet overheen kunnen komen. Het gaat hier overigens om een zeer complex veld van menselijke emoties die niet zo eenvoudig goed in kaart te brengen zijn.³³

Falen, schuld en het kruis

Het bovenstaande leert ons dat schuld en de erkenning daarvan zeker niet weg zijn, maar een bevrijdende verbinding met de kruisdood van Jezus Christus wordt bepaald niet automatisch gelegd en is voor velen in onze 'doe-het-zelf' samenleving zelfs volstrekt uit beeld. Het zal vermoedelijk herkenbaar zijn wat de onderzoeker Joep de Hart hierover schrijft: "'Boete' of 'verlossing' zullen tegenwoordig toch vooral worden opgevat als een nuchtere uitnodiging niet naast je schoenen te lopen, als de bereidheid te erkennen dat je fouten hebt gemaakt (steeds vaker publiekelijk), en meer algemeen als een uitnodiging om 'aan jezelf te blijven werken'.

³² Wilfred M. McClay, 'The Strange Persistence of Guilt', in: *The Hedgehogreview*, vol. 19 (2017) , nr. 1. Zie https://iasc-culture.org/THR/THR_article_2017_Spring_McClay.php (geraadpleegd 6 maart 2019)

³³ Zie hiervoor Ruard Ganzevoort, Jan Visser, *Zorg voor het verhaal. Achtergrond, methode en inhoud van pastorale begeleiding*, Zoetermeer 2007, hoofdstuk 13, 'Schuld en schaamte'. De ervaringen van de Amerikaanse missionaris Norman Kraus in Japan – een land met vooral een schaamtecultuur – zijn hier interessant, met name op het punt van de soteriologie. Zie Mark D. Baker, Joel B. Green, *Recovering the Scandal of the Cross. Atonement in the New Testament and Contemporary Contexts*, Downers Grove 2011, hoofdstuk 7

Wat dan eerder als een vorm van zelfontwikkeling en het benutten van je potentiële mogelijkheden wordt geïnterpreteerd dan als een oproep te vertrouwen op de genade van de Schepper van hemel en aarde.”³⁴

Hoe herkenbaar misschien ook, het is toch niet het hele verhaal. Is het mogelijk dat De Hart toch te zeer uitgaat van ‘de brave burger’? Er verschijnen in onze tijd ook boeken die in moderne en verstaanbare taal aandacht vragen voor het menselijk tekort en het goede van de vergeving die het Evangelie biedt. Ik noem hier twee buitenlandse auteurs die ook in Nederland de aandacht hebben getrokken. Wat ze delen, is het vermogen om in een heel eigen taal, dus buiten geijkt kerkelijk jargon om, te spreken over de genoemde thema’s.

De eerste auteur is de Lutherse predikante Nadia Bolz-Weber (USA). “Ik heb nooit helemaal begrepen hoe het christendom ooit zo tam en keurig heeft kunnen worden, gezien haar oorsprong bij dronkaards, prostituees en tollenaars”, schrijft ze.³⁵ Samen met anderen begint ze een nieuwe kerk, *The House for All Sinners and Saints*. De naam van de gemeente is op zich al veelzeggend! Zelf heeft ze een ruig verleden van verslaving en verkeerde afslagen, maar ze is gegrepen door het Evangelie. Woorden als vergeving, schuld, genade en verzoening krijgen in haar geloofsgemeenschap en in haar boek *Vrijspraak voor losers* een nieuwe, existentiële lading.

Nadia Bolz-Weber trekt door wie ze is – haar tatoeages zijn goed zichtbaar – allerlei mensen aan die in een gemiddelde gemeente zich niet thuis zouden voelen. Met verzoening door voldoening kan ze niet uit de voeten, maar wel leeft ze van de ‘gezegende uitwisseling’ aan het kruis. “God verzamelt al onze zonden, al ons falen, vallen en bedonderen, neemt dit alles in zichzelf op en vormt deze dood om tot leven. Jezus neemt onze shit en geeft er leven voor terug.”³⁶

³⁴ Joep de Hart, onderzoeksrapport *Christenen in Nederland*, uitgave SCP 2018, p. 145. Zie https://www.scp.nl/Publicaties/Alle_publicaties/Publicaties_2018/Christenen_in_Nederland (geraadpleegd 6 maart 2019)

³⁵ Nadia Bolz-Weber, *Vrijspraak voor losers. Ieder mens kan zowel zondaar als heilige zijn*, Utrecht 2018. Vergelijk ook Nadia Bolz-Weber, ‘House for All Sinners and Saints’, in: Ryan Bolger (ed.), *The Gospel after Christendom. New Voices, New Cultures, New Expressions*, Grand Rapids 2012, p. 251-259

³⁶ Bolz-Weber 2018, a.w., p. 27

De tweede auteur die ik hier wil noemen is de Britse schrijver Francis Spufford. Hij keerde na 22 jaar atheïsme terug naar het christendom. In 2012 verscheen zijn boek *Unapologetic*. Een jaar later kwam de Nederlandse vertaling uit onder de titel *Dit is geen verdediging!* In Spuffords boek is de onuitroeibare ‘menselijke neiging om dingen te verkloten’ – afgekort tot MNoDtV – een steeds weerkerend refrein. Het gaat hier niet om ongelukjes en vergissingen, maar om onze actieve neiging om kapot te maken. Spufford citeert instemmend Leonard Cohen die in zijn lied ‘Anthem’ onder andere zingt dat ‘there is a crack in everything’. Niets en niemand is helemaal gaaf. Cohens volgende zin – ‘That’s how the light gets in’ neemt Spufford ook graag voor zijn rekening, maar bij hem gaat het dan wel primair om het licht van Jezus Christus. “Hij is hier om de MNoDtV te repareren (...) Vrees niet, zegt Yeshua. Er kan meer worden gerepareerd dan je denkt.”³⁷

Een gemengd beeld

Het voorgaande leert ons dat er rond ‘verzoening door voldoening’ heel verschillende wegen worden gegaan. Het laat daarmee zien dat de pionierspraktijk bepaald niet uniform is. Dat is uiteraard ook geen verrassing, want de pionierswereld weerspiegelt de theologische breedte van de kerken. Maar juist omdat veel pioniersplekken geen vanzelfsprekend theologisch stramien hebben, is onderzoek naar het hoe en het wat van het gezochte en gedeelde ‘heil’ belangrijk. Waar weten nieuwe (geloofs)gemeenschappen te raken aan de existentialen van hun ‘bezoekers’ en op welke wijze worden deze laatsten daarin geholpen?

Andere ‘heilswegen’

Rondom de beleving van verzoening zien we dus een gevarieerd beeld, dat deels ook zal samenhangen met ieders persoonlijke biografie. Maar als het klopt dat onze huidige samenleving een minder goede antenne heeft voor het ‘heil’ dat langs de weg van verzoening via voldoening op ons afkomt, wat betekent dat dan voor de communicatie van het Evangelie? Zijn er andere aanvliegroutes van ‘heil’ denkbaar? Die zijn er zeker. Ik geef twee praktijkvoorbeelden, opnieuw uit de wereld van pioniers.

De Anglicaanse pionier Andrew Dunlop, die werkte op een soort van Vinex-locatie in de Engelse stad Northampton, komt uit bij een ‘cross-shaped church’ die het van Jezus Christus

³⁷ Francis Spufford, *Dit is geen verdediging*, Utrecht 2013, p. 135, 149. Vergelijk ook Stefan Paas, ‘Gezien en beoordeeld: God ontmoeten in onze schuld’, in: *Wapenveld*, jrg. 64 (2014), nr. 2, p. 13-19

moet hebben.³⁸ Centraal daarbij staat de door God gerealiseerde *atonement*, verzoening. Dunlop benadrukt daarbij de kosmische *Christus Victor* dimensie, zoals we die al tegenkwamen bij van den Brink en van der Kooi. Deze dimensie heeft oude kerkelijke papieren en werd binnen onze contreien recent nog weer afgestoft door Reinier Sonneveld.³⁹ In de dood en de opstanding van Christus heeft God de dood en de toekomstloosheid overwonnen. Deze kosmische benadering is een andere dan een meer juridische als die van Anselmus. Ook Dunlop constateert dat we in onze tijd en onze cultuur voor deze laatste manier van denken niet echt een goede antenne hebben. Het accent in zijn pionierswerk lag in het opbouwen en zo nodig herstellen van relaties. Onze samenleving lijdt aan relatieloosheid en juist daar ligt in de ogen van Dunlop voor de kerk een belangrijke uitdaging. Ze leeft immers bij de gratie van een God die relaties bouwt, herstelt en vernieuwt. De gemeenschap in de nieuwbouwwijk blijft klein. In kwantitatieve zin is het daarmee niet echt succesvol. Dunlop wil zich echter niet laten ringeloren door getallen, hij kijkt met name naar de vruchten (*'fruit'*) van het werk: in hoeverre worden mensen hersteld in hun relationaliteit, zowel met anderen als met God als met zichzelf? In dit herstel ligt voor hem een belangrijke maatstaf.

Een tweede voorbeeld komt uit een andere context, die van urbane hoogopgeleide jonge mensen. Het gaat hier om de wereld van wat we 'de sterken' zouden kunnen noemen. Pionier Gert-Jan Roest, we kwamen hem al tegen, is in zijn Amsterdamse jaren als voorganger van geloofsgemeenschap Via Nova (gestart in 2002) uitgekomen bij een soteriologie die raakt aan de afgoderij in onze westerse context. Concreet gaat het daarbij om onze overwaardering van menselijke kracht, de adoratie voor autonomie en zelfvervulling en onze fixatie op zekerheid en veiligheid. Jezus Christus wil ons daarvan bevrijden. Roest noemt het gebed als heilzame tegenhanger van de overwaardering van onze eigen kracht, vervolgens de (lerende) gemeenschap als gezonde correctie op autonomie en zelfvervulling, en opofferingsgezindheid als expressie van een missionaire manier van leven die het niet moet hebben van zekerheid en veiligheid.⁴⁰

³⁸ Andrew Dunlop, *Out of Nothing. A Cross-Shaped Approach to Fresh Expressions*, London 2018

³⁹ Reinier Sonneveld, *Het vergeten evangelie*, Amsterdam 2018

⁴⁰ Gert-Jan Roest, *The Gospel in the Western context. A missiological reading of Christology in dialogue with Hendrikus Berkhof and Colin Gunton*. Uitgave in eigen beheer 2016, p. 355-365 en Gert-Jan Roest, 'Een ander evangelie? Contextualisatie in een verschuivende westerse cultuur', in: van 't Spijker, Visser (red.), a.w., p. 11-32. Vergelijk hier ook Wim Dekker, *Verbonden en vervreemd. Over de God van Paulus op de Areopagus*, Utrecht 2018, met name hoofdstuk 5

Theologische contextualisering

Beide hierboven besproken vormen van contextualisering – het scheppen van gemeenschap en het bevrijden van mensen uit ‘afgodische *mindsets*’ – doen er toe. Ze sluiten aan bij de groep waarop het initiatief zich richt. Zonder een dergelijke aansluiting is er ook geen vruchtbare kerkelijke presentie mogelijk. Een ‘suitcase theology’ pakt doorgaans slecht uit.⁴¹ Daarmee wordt bedoeld een theologie die keurig opgevouwen in de koffers van de academie is ingepakt en kreukvrij tevoorschijn wordt gehaald in een missionaire situatie binnen een heel andere setting. Dat levert vaak miscommunicatie op. De zendingsgeschiedenis kent daar ook tal van voorbeelden van.⁴²

Contextualisering is altijd een spanningsvolle aangelegenheid. Het gebeurt in het spanningsveld van enerzijds recht doen aan het specifiek eigene van het Evangelie en anderzijds het zoeken naar de verstaanbaarheid ervan. Paulus probeerde het al op de Areopagus in Athene (Handelingen 17) en sinds die tijd zijn die zoektochten telkens weer opnieuw ondernomen. Het gaat immers telkens opnieuw om maatwerk. Als we kijken naar beide genoemde vormen van soteriologische toespitsing – het scheppen van gemeenschap in Northampton en de bevrijding uit min of meer dwingende denk- en gedragspatronen in Amsterdam – dan zijn deze bepaald niet het monopolie van de kerk. Er zijn tal van andere bronnen, groepen en bewegingen die zich hier ook voor inzetten. Soms zijn anderen daar ook veel meer bedreven in dan de kerk. Dat op zich is uiteraard primair verheugend – coalities van alle mensen van ‘goede wil’ zijn immers een groot goed! – maar het is ook een uitdaging aan de christelijke traditie. Heeft ze een eigen, unieke bijdrage aan het welzijn van mens en samenleving? Zowel Dunlop als Roest antwoorden daar positief op. Hun theologische drive kleurt de eigen bijdrage, ook als deze niet altijd in specifiek religieuze taal wordt geformuleerd. Bij Roest speelt bijvoorbeeld het gebed en ook de eschatologische dimensie van het leven een rol. Ook Dunlop hecht zeer aan het behoud van het eigene van het Evangelie. Zo keert hij zich bijvoorbeeld tegen de vervlakking van het zogenaamde ‘koninkrijksdenken’. ‘Het Koninkrijk van God’ wordt dan een

⁴¹ Baker, Green, *Recovering the Scandal of the Cross*, p. 192

⁴² Bij wijze van voorbeeld: Philip Quarles van Ufford, ‘Verantwoordelijkheid als valkuil. Drie crises in de relatie tussen de gereformeerde zending en de kerk van Midden Java’, in: Jaap Breetvelt, Philip Quarles van Ufford, *Als uw leerlingen tussen de volken. Op zoek naar de missionaire roeping van de Protestantse Kerk in Nederland*, Zoetermeer 2010, p. 189-208

term die wordt toegepast op elk positief menselijk streven. Instemmend citeert hij George Lings: “Without the King, the kingdom is vacuous Without Christ’s incarnation, atonement and the spiritual transformation brought by an encounter with him, kingdom language is in danger of becoming powerless idealism.”⁴³

Bij beide auteurs zien we dus vanuit een concrete pioniersreis een intensieve theologische zoektocht groeien. De praktijk ‘dwingt’ tot stevige theologische reflectie die hen fundamenteel bepaalt bij het eigene van de christelijke traditie. “Missie is de moeder van de theologie”, zei de Duitse theoloog Martin Kähler al weer ruim een eeuw geleden en dat zien we terug in de missionaire praktijk van zowel Dunlop als Roest.⁴⁴ Hun theologie groeit op het maaiveld, niet daarboven. Dat maakt het tot een spannend proces. Moeten bijvoorbeeld klassieke grenzen rond religie en levensbeschouwing worden doorbroken of is het juist nodig om die grenzen en de eigenheid daarbinnen weer wat meer te markeren? In onze ‘synthetiserende’ samenleving is dat echt een urgente vraag. Het rapport *God in Nederland* laat zien dat er druk interreligieus gebricoleerd wordt en dat mensen met gemak spirituele en religieuze elementen combineren die voorheen elkaar min of meer uitsloten.⁴⁵ We zien op dit vlak in de wereld van de pioniers heel verschillende posities en dat maakt onderzoek hiernaar ook boeiend en belangrijk.

⁴³ Dunlop, a.w., p. 88

⁴⁴ M. Kähler, *Schriften zur Christologie und Mission*, München 1971 (repr.), p. 190

⁴⁵ Bijna een kwart van de onderzochten gaf aan zich verwant te voelen met twee of meer religies. Zie Ton Bernts, Joantine Berghuijs, *God in Nederland 1966-2015*, Utrecht 2016, p. 133. We moeten daarbij wel aantekenen dat hier ook de verwantschap van christenen met het jodendom is meegenomen. Dat is een vorm van verwantschap die al met één van de bronnen van de christelijke traditie, te weten de Tenach, is gegeven. Ik wijs hier ook op een recente eenmalige Glossy die geheel en al was gewijd aan dit thema: MIX. Flexibel geloven, uitgeave Dominicaans Studiecentrum en Vrije Universiteit, Amsterdam 2017

‘Zieltjes winnen’

Ik ga over naar het tweede thema, de plaats van Jezus in de theologie van nieuwe geloofsgemeenschappen. Is er reden om niet-gelovigen uit te nodigen zich met Hem te verbinden? Anders gezegd: heeft werving een plek binnen nieuwe geloofsgemeenschappen?

Jerry Gort schrijft dat het soteriologisch motief het kloppend hart is van de zedings- en missiewetenschap. Vervolgens stelt hij dat de christologie het brandpunt is van de soteriologie. Jezus Christus staat centraal binnen Gods heilsplan voor deze wereld.⁴⁶ Dat God door Hem beslissend heeft gehandeld in deze wereld, is een theologische positie die breed wordt erkend en gedeeld. Iemand als bijvoorbeeld de praktisch theoloog Henk de Roest zet er een dikke streep onder: “Wanneer we Jezus uit de kerk zouden halen, blijft er niets van over. Een kerkelijke gemeenschap, hoe klein ook, die voluit christelijk wil zijn, kan niet anders dan op een niet-opdringerige manier over haar eerste liefde, Jezus, beginnen.”⁴⁷ Hij is het hart van de christelijke gemeente. De diepste identiteit van de kerk ligt daarom ook niet in wat zij allemaal doet, maar in haar verbondenheid met Jezus Christus. Daar zullen vele missionaire werkers mee in kunnen stemmen, maar dat betekent niet automatisch een eenstemmige praxis. De plaats van Jezus Christus in de pionierswereld is minstens even gevarieerd als in de bredere kerk. Hij komt voor als ‘voorbeeld’ of ‘inspirator’, maar ook als ‘zaligmaker’, ‘heiland’ en ‘verlosser’. Jan Martijn Abrahamse c.s. ontdekten in hun peiling van de drive van een zestal pioniers dat zij “het Evangelie vooral verbinden met de ‘historische Jezus’. Bijna allen laten zich inspireren door woorden van Jezus (onder andere de Bergrede, het liefdegebod, de werken van barmhartigheid, de zedingsopdracht). Daarmee krijgt met name de sociale betekenis van het Evangelie nadruk: barmhartigheid, naastenliefde, zorgzaamheid voor de schepping. De nadruk op het kruisgebeuren (‘Hij stierf voor onze zonden en dat moet je weten’) is hier meer op de achtergrond.”⁴⁸ Opnieuw raken we hiermee aan soteriologische vragen.

⁴⁶ Jerry Gort, ‘Onheil, heil en bemiddeling’, in: A. Camps e.a. (red.), *Oecumenische inleiding in de missiologie. Teksten en konteksten van het wereldchristendom*, Kampen 1988, p. 203, 206

⁴⁷ Henk de Roest, *Een huis voor de ziel. Gedachten over de kerk voor binnen en buiten*, Zoetermeer 2010, p. 137

⁴⁸ Jan Martijn Abrahamse, Leon van den Broeke, Teun van der Leer en Henk Witte, *Pionierend leiderschap: Een verkenning*, nog niet gepubliceerd artikel, bedoeld voor een nog te verschijnen bundel over religieus leiderschap.

Eerherstel voor ‘bekering’?

Gert Noort schrijft in de uitleiding van de bundel *Sharing Good News. Handbook on Evangelism in Europe* (uitgave Wereldraad van Kerken) dat er een zeker consensus groeit rond ‘de legitimiteit’ van de oproep tot bekering.⁴⁹ Decennia lang was dit een gevoelig punt binnen de christelijke traditie. Nu zien we dus dat in missionair-theologische publicaties de ruimte voor een oproep tot bekering toeneemt. Als voorbeeld noem ik de beleidsnota ‘Kerk 2025’ van de Protestantse Kerk. Als wordt nagedacht over de agenda van de kerk, komen we onder meer het volgende fragment tegen: “Bij getuige zijn hoort dat mensen zonder gêne worden geworven voor de kerk. ‘Treed in, of treed weer in!’ Het taboe hierop (‘zieltjes winnen’) heeft te lang verlamd gewerkt.”⁵⁰

Het papier van deze nota is gewillig, het sribbelt niet tegen. Dat geldt feitelijk voor elke missionaire nota. Voor het ontdekken van een eventuele werkelijke kentering op dit vlak hebben we er te weinig aan. We zullen dus de praktijk moeten onderzoeken. Dat is dan ook een van de speerpunten van het onderzoek: in welke mate zijn nieuwe (geloofs)gemeenschappen gericht op ‘bekering’ en hoe werkt dit uit in hun praktijken? Tot nu toe is op dit vlak nog weinig onderzoek gedaan. In empirische zin is hier dus ook nog niet veel over te zeggen. Als opmaat voor dit empirische onderzoek laat ik hier verschillende stemmen en pleidooien de revue passeren.

Ik begin dicht bij huis. In 1996 verdedigde ik mijn proefschrift, getiteld *Gastvrijheid. Het inloopcentrum als gestalte van kerkelijke presentie*.⁵¹ Het onderzoek ging over kerkelijke inloopcentra die destijds als paddenstoelen uit de grond schoten. Pionieren is dus bepaald niet van vandaag of gisteren! Wat ik merkte tijdens het onderzoek was dat er een grote terughoudendheid was in de verbale communicatie van het Evangelie. Het geloof van de medewerkers was primair een bron van eigen inspiratie, niet iets dat ze vooral graag wilden communiceren met de gasten. Alles dat ook maar zweemde naar ‘zieltjes winnen’ en opdringerigheid was verdacht. Daar zat ook bijna iets antithetisch in.

⁴⁹ Gerrit Noort, ‘Towards a Common Understanding of Evangelism’, in: Gerrit Noort, Kyriaki Avtzi, Stefan Paas (Eds.), *Sharing Good News. Handbook on Evangelism in Europe*, Geneva 2017 (uitgave WCC), p. 331-342

⁵⁰ Kerk 2025. *Waar een Woord is, is een weg*, uitgave Protestantse Kerk in Nederland, Utrecht 2016, p. 10

⁵¹ Sake Stoppels, *Gastvrijheid. Het inloopcentrum als gestalte van kerkelijke presentie*, Kampen 1996

Een van de doelen van het onderzoek was reflectie op principiële zaken binnen dit werk en het zoeken naar goed beleid. In dat kader kwam ik aan het einde van het boek tot elf bouwstenen voor beleidsontwikkeling. Een daarvan was ‘een geopende deur naar Christus’. Daarbij maakte ik heel voorzichtig ruimte voor de uitnodiging aan gasten om zich te verbinden met Jezus Christus.⁵² Mijn promotor, prof. dr. Gerben Heitink, vroeg zich direct al af of deze move wel verstandig was. Daar was ook wel grond voor, zo bleek al gauw. Er stak een storm van protest op. ‘Onderzoeker wil zieltjes winnen’, ‘het inloopcentrum als fuik’ en meer van dat soort kwalificaties kwam ik tegen. Met soms grote felheid werd ik gewezen op het overschrijden van theologische en missionaire fatsoensgrenzen.

Ik haal deze herinnering op omdat we – in lijn met de constatering van Gert Noort hierboven – in onze tijd op dit punt een behoorlijke kentering zien.⁵³ Illustratief is bijvoorbeeld de retorische vraag van de man die mij waarschuwde, Gerben Heitink. Hij schreef in zijn boek *Kerk met karakter* uit 2007 onder andere dit: ‘Zieltjes winnen, wat is er eigenlijk tegen?’⁵⁴

Interessant in dit verband is ook de katholieke theoloog Erik Borgman. In zijn boek *Waar blijft de kerk?* uit 2015 voert hij een pleidooi voor het winnen van mensen voor het christelijk geloof. Jezus wilde zijn leerlingen tot vissers van mensen maken (zie Mattheus 4:19) en in het verlengde hiervan schrijft Borgman dat wij elkaar moeten opvissen. Je merkt in het boek dat hij ergens nog moet wennen aan zijn eigen stellingname, maar hij wil toch serieus werk maken van dat ‘zielen winnen’. We mogen de zielen van tijdgenoten niet aan zichzelf overlaten, schrijft hij. ‘De ziel, die in het Grieks wordt aangeduid als psychè, is inderdaad dat wat een mens leven doet. En juist aan deze ziel leiden hedendaagse mensen massaal schade’⁵⁵.

⁵² Ik liet me daarbij inspireren door de theoloog F.J. Pop. Hij schreef in zijn boek *Zo is God bij de mensen* onder meer dit: “Zij (de missionair-diaconale werkers, SS) zijn voor hen niet zelf een Christus, want dan zouden zij het hun onmogelijk maken te eniger tijd zelf een persoonlijke relatie tot Hem te krijgen. Neen, zij lopen alleen voor Hem uit om hen te laten zien hoe Hij bij hen, met hen, vóór hen, tegen hen is. Zij vertegenwoordigen Hem onvolledig, omdat Hij veel meer voor hun medemensen is dan zij ooit zouden kunnen worden. Zij nemen zijn plaats slechts in onder voorwaarde dat Hij zelf zal komen.” (Den Haag 1967, p. 113)

⁵³ Meer hierover in Nynke Dijkstra-Algra en Sake Stoppels, *Back to basics. Zeven cruciale vragen rond missionair kerk-zijn*, Utrecht 2017, hoofdstuk 2

⁵⁴ Gerben Heitink, *Kerk met karakter. Tijd voor heroriëntatie*, Kampen 2007, p. 192

⁵⁵ Erik Borgman, *Waar blijft de kerk? Gedachten over opbouw in tijden van afbraak*, Baarn 2015, p. 123

Hij schrijft dit tegen het maatschappelijke decor van onder meer economische dwang, burn-out en suïcides. De eeuwigheid speelt hier geen rol, althans Borgman rept er niet over. Zijn motivatie voor 'het opvissen' heeft primair te maken met de kwaliteit van het leven hier en nu.

Een min of meer verwant geluid valt te horen bij de eveneens Rooms-katholieke theoloog Frans Wijsen. Hij ziet weinig heil in een kerk die vooral naar binnen gericht is en daarbij ook nog eens vooral in een verzorgingsmodus werkt. Hij pleit voor een sterkere apostolaire gerichtheid. De kerk zal meer dan nu appellerend moeten zijn en de publieke ruimte moeten opzoeken. In dat verband refereert hij aan het optreden van Paulus in Athene op de Areopagus (Handelingen 17). Onze eigen Areopagus is vooral een virtuele omgeving en daar ligt dan ook een grote uitdaging voor de kerken. "Onze verzakelijkte en pragmatische samenleving heeft behoefte aan waardenoriëntatie", zo motiveert Wijsen deze nieuwe oriëntatie.⁵⁶ Ook hier zien we dus een immanente focus.

Borgman en Wijsen zijn van dezelfde babyboom generatie en 'groot geworden' in een tijd waarin er grote beduchtheid was voor het winnen van mensen voor het Evangelie. Ze lijken die beduchtheid nu achter zich te hebben gelaten. Dat is opmerkelijk, zeker gezien vanuit hun Rooms-katholieke achtergrond. Binnen de Rooms-katholieke traditie in Nederland is er nooit een sterke concentratie geweest op 'het winnen van zielen'.⁵⁷ Zijn we met de genoemde theologen en ook anderen die pleiten voor meer vrijmoedigheid in het werven van mensen voor het christelijk geloof door de wervingsbocht?⁵⁸ Dat is nog maar de vraag.

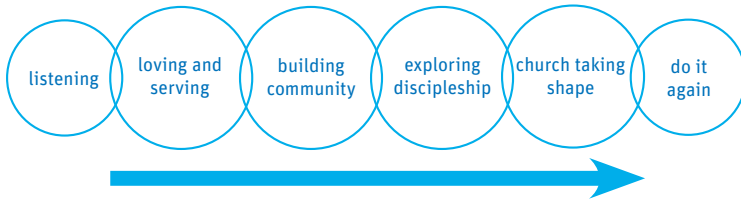
⁵⁶ Frans Wijsen, 'Einde verhaal? Secularisatie, pluralisatie en evangelisatie in Nederland', in: *Handelingen. Tijdschrift voor praktische theologie en religiewetenschap*, jrg. 46 (2019), nr. 1, p. 63-70

⁵⁷ Grensverleggend op dit punt is het boek van James Mallon, *Als God renoveert. De parochie van onderhoud naar bloei*, Baarn/Antwerpen 2019. Geïnspireerd door onder meer de Alpha-cursus en het denken van Bill Hybels en Rick Warren, is er bij hem veel aandacht voor het werven van nieuwe gelovigen.

⁵⁸ Zie bijvoorbeeld de stelling van PThU-theoloog Henk de Roest: 'Bij missionaire communicatie overweegt het appèl. Centraal staat het initiatief om anderen in contact te brengen met het evangelie. Wie getuigt wil een ander motiveren tot bepaald gedrag, namelijk om God in Jezus te leren kennen. Wie getuigt is er op uit een ander te involveren in de beweging die van Jezus is uitgegaan. Missionaire communicatie gaat om werving.' In: *En de wind steekt op. Kleine ecclesiologie van de hoop*, Zoetermeer 2005, p. 142,143

Behoedzaamheid

Boeiend in dit verband is de pioniersbeweging binnen de Protestantse Kerk in Nederland. In een van haar beleidsnota's lezen we onder meer dat alle pioniersplekken één verlangen delen: "een netwerk of gemeenschap vormen waar mensen kunnen ontdekken dat God liefde is en nabij wil zijn. Zonder het mensen op te dringen, gunnen wij het hen de waarde van het christelijk geloof te ontdekken." Pioniersplekken zijn daarbij volgens dezelfde nota "nieuwe vormen van kerkzijn voor mensen die niet (meer) naar een kerk gaan. Belangrijke uitgangspunten zijn afstemming op de context, werken vanuit gedeeld geloof, en het gericht zijn op duurzame gemeenschapsvorming."⁵⁹ De woordkeuze maakt duidelijk dat 'werving' zeer zeker deel uitmaakt van de filosofie achter de pioniersbeweging, maar ook dat hier heel behoedzaam wordt bewogen. Dat laatste wordt nog eens onderstreept door de weergave van Moynagh's zogenaamde *serving first journey* in het Nederlands. Michael Moynagh is de gezaghebbende huistheoloog van de Britse *fresh expressions* beweging. Hij heeft ook diepe sporen getrokken in het Nederlandse pionierslandschap. Zo wordt in Nederland veel gewerkt met zijn *serving first journey*. In zijn boek *Church for Every Context* ontvouwt hij deze 'pioniersreis' die bestaat uit elkaar opvolgende 'trajecten':

*A serving-first journey, Michael Moynagh*⁶⁰

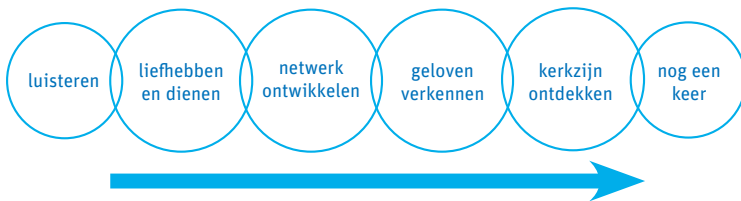
Het gaat hier niet om een strak lineaire route waarin de trajecten elkaar van links naar rechts automatisch opvolgen. Elk traject heeft waarde en integriteit in zichzelf en is dus niet slechts het opstapje naar een volgende fase. Tegelijk gaat het wel om een doorgaande route.

⁵⁹ Nota *PIONIEREN VERKENNEN vanuit de Protestantse Kerk in Nederland*, Utrecht z.j., uitgave PKN. Zie <https://www.lerenpionieren.nl/wp-content/uploads/2017/09/A4-Pionieren-vanuit-de-PKN-2018.pdf>, p.5 (geraadpleegd 17 april 2019)

⁶⁰ Michael Moynagh, *Church for Every Context. An Introduction to Theology and Practice*, London 2012, p. 208

Het is Moynagh te doen om een empathische, contextgevoelige ‘pioniersreis’ die telkens opnieuw wordt ondernomen. Elk ‘einde’ is hier een nieuw begin. ‘Exploring discipleship’ hoort nadrukkelijk in deze reis. ‘Discipleship’ is bij Moynagh direct verbonden met Jezus Christus en het in zijn spoor willen gaan. Idealiter ontstaat er van daaruit een geloofsgemeenschap die je ‘kerk’ kunt noemen.

Zoals gezegd, Moynaghs ‘pioniersreis’ is overgenomen door de Protestantse Kerk. Maar daarbij is deels gekozen voor andere bewoordingen en die keuzes zijn ergens indicatief voor het wat andere missionaire klimaat in Nederland.

Moynagh's 'pioniersreis' in het Nederlands⁶¹

Op drie punten is gekozen voor een afwijkende overzetting van het Engels naar het Nederlands. Allereerst is ‘form community’ omgezet in ‘netwerk ontwikkelen’. Daarin lijkt de vertaling tegemoet te komen aan de behoefte aan ‘lichte gemeenschappen’ die netwerkachtige trekken hebben.⁶² We kwamen hierboven al signalen daarvan tegen. Wat in het kader van ‘werving’ vooral interessant is, is de tweede omzetting, de keuze voor ‘geloven verkennen’ als weergave van ‘exploring discipleship’. De Engelse verwoording heeft direct te maken met het verkennen van de optie leerling te worden van Jezus Christus en hem na te volgen, terwijl ‘geloven verkennen’ een veel meer open, oriënterende connotatie heeft. Met de vertaling heeft men als het ware meer ruimte en vrijheid willen scheppen. Mogelijk speelde daarbij ook een zekere allergie voor het begrip ‘discipelschap’ in delen van de pionierswereld een rol. Ook de derde en laatste omzetting – die van ‘church taking shape’ naar ‘kerkzijn ontdekken’ – kan worden gelezen als expressie van de behoefte aan een vrijere ruimte.

⁶¹ Zo bijvoorbeeld in de nota *PIONIEREN VERKENNEN*, genoemd in noot 59

⁶² Vergelijk hier het verslag dat PThU-promovenda Marinka Verburg geeft over gemeenschapsvorming op pioniersplekken: ‘Gemeenschap in de kerk van de toekomst’, in: *Handelingen. Tijdschrift voor praktische theologie en religiewetenschap*, jrg. 44 (2017), nr. 3, p. 35-43

Waar Moynagh feitelijk spreekt van kerkwording, spreekt de Nederlandse versie opnieuw meer oriënterend. Die oriëntatie zou – afgaande op de woordkeus – er ook toe kunnen leiden dat er geen kerkwording op gang komt. In de praktijk gebeurt dat ook.

Al met al zien we in de Nederlandse versie van de pioniersreis een grotere beduchtheid voor een al te scherp geprofileerde pioniersreis waarin ‘werving’ (‘recruitment’) een min of meer vanzelfsprekende plaats heeft.

Dat spoort met zeer recent onderzoek uit zowel de Verenigde Staten als het Verenigd Koninkrijk. Onderzoeksrapporten uit beide landen laten zien dat juist jonge mensen weer gereserveerd staan tegenover evangelisatie als ‘recruitment’. De *Barna Group* uit Amerika en de *Church of England* rapporteerden afzonderlijk van elkaar dat christelijke jongeren bijna niets zien in zending of evangelisatie.⁶³ Het onderzoek van de *Barna Group* maakt duidelijk dat christelijke millennials in overgrote meerderheid (94%) geloven dat het beste wat een mens kan overkomen het leren kennen van Jezus Christus is, maar dat tegelijk bijna de helft van hen (47%) het verkeerd vindt het christelijk geloof met iemand te delen die een ander geloof aanhangt vanuit de hoop dat hij of zij zal kiezen voor het christelijk geloof.

Onder de generatie X en de babyboomers ligt dit percentage met 27% en 19% een stuk lager.⁶⁴ We zien onder de millennials dus zowel een duidelijke geloofsovertuiging als een bepaalde terughoudendheid om dit – voor hen zonder meer kostbare – geloof te delen en te verspreiden. Heeft dat te maken met een samenleving die ze niet anders kennen dan uiterst pluraal en waarin het vooral zaak is met alle mensen ‘van goede wil’ te zoeken naar barmhartigheid, vrede en recht? En zijn ze daarin wezenlijk anders dan de boven aangehaalde ‘babyboomers’ die zich ontworsteld lijken te hebben aan hun schuchterheid als het gaat om werving? Het zou boeiend zijn de genoemde onderzoeken voor de Nederlandse context nog eens te herhalen.

⁶³ Zie artikel Martine Versteeg in Onderweg online: <https://www.onderwegonline.nl/13985-is-zending-uit-de-tijd> (19 maart 2019)

⁶⁴ Voor de Barna-groep zie <https://www.barna.com/research/millennials-oppose-evangelism/> (18 maart 2019)

Beleving van ‘heil’ aan de ontvangende kant

Ik maak de ‘oversteek’ naar het tweede aandachtspunt binnen de doelstelling van het lectoraatsonderzoek, namelijk de beleving van degenen die betrokken raken bij nieuwe (geloofs) gemeenschappen. Onlangs is binnen de dienst Ondersteuning Gemeente van de Dienstorganisatie van de Protestantse Kerk een kleinschalig onderzoek gestart naar het effect van pioniersarbeid. Wie worden bereikt en wat gebeurt er met deze mensen in hun verbinding met een pioniersplek? Worden ze geholpen in hun (mede-)mens zijn en zo ja, op welke manier? We zitten dan in de sfeer van zogenaamd impact-onderzoek. Dit type onderzoek is op zich zinvol en vruchtbaar. Initiatieven worden immers genomen omdat er iets mee beoogd wordt. Er zijn vrijwel altijd zekere verwachtingen en verlangens en het is goed te kijken of deze ook uitkomen. Langs de weg van onderzoek kunnen we ontdekken wat er werkelijk gebeurt – of niet gebeurt. Zo kunnen we ook voorbij komen aan mogelijke mythevorming en mistige berichtgeving. Er zijn dus goede redenen voor het doen van onderzoek, maar tegelijk betreden we hiermee een complex en lastig te onderzoeken terrein.

In kwantitatieve zin is er zeker al wel wat zicht op het functioneren van pioniersplekken⁶⁵, maar kwalitatieve gegevens ontbreken nog vrijwel. Deze zijn ook moeilijker te verkrijgen. Wat zouden we bijvoorbeeld willen registreren? En wanneer achten we ‘de opbrengsten’, afgezet tegen de kosten, voldoende groot om door te gaan? Het Evangelie van Jezus Christus kent iets als vruchtbare inefficiëntie. Een vraag bij de gelijkenis van het verloren schaap uit Lukas 10 kan dat wat verhelderen: wat is bijvoorbeeld de efficiency van de schaapherder die de 99 schapen in de steek laat om het ene schaap te vinden? De kracht van kerken ligt mede in hun vermogen te investeren in initiatieven die zich mogelijk niet terug gaan betalen. Dat neemt uiteraard niet weg dat het goed is projecten kritisch te evalueren, maar hier ligt dus vanuit de kerkelijke identiteit wel een complicerende factor. Daar willen we binnen het onderzoek dan ook plaats voor inruimen. Als natuurlijke aangrijpingspunt voor onderzoek op dit punt zijn er de doelstellingen van nieuwe (geloofs)gemeenschappen. Wat beogen ze en in welke mate worden de doelen ook gerealiseerd? We zagen hierboven (p. 15 en 16) al dat het kan kieren tussen dat wat de initiatiefnemers beogen en dat wat ‘de doelgroep’

⁶⁵ Zie bijvoorbeeld het rapport *Op hoop van zegen. Ontwikkelingen, geleerde lessen en uitdagingen na acht jaar pionieren*, uitgave Protestantse Kerk in Nederland, Utrecht 2017. Zie <https://lerenpionieren.nl/wp-content/uploads/2017/01/Tussenstand-pionieren-januari-2017-Op-hoop-van-zegen.pdf> (geraadpleegd 3 april 2019)

wil en ervaart. Beide gegeven voorbeelden zijn geen incident, maar wijzen op de (vaak?) voorkomende discrepantie tussen aanvankelijke doelen en doelgroepen en de uiteindelijke praxis.⁶⁶ Onderzoek kan hier verhelderend werken en leiden tot bijstellingen. Beleidsmatig gezien is impact-onderzoek dus een belangrijk instrument. Daarom is er alle reden hierop in te zetten binnen het totale lectoraatsonderzoek.

Van kenniskring naar kennisnetwerk

Het CHE-lectorat theologie werkte tot nu toe met een vaste kenniskring. Gedurende de hele looptijd van een onderzoeksperiode liepen dezelfde onderzoekers mee in het onderzoek. Dat is een op zich vruchtbare formule gebleken, maar voor de nieuwe onderzoeksperiode is toch gekozen voor een meer flexibele opzet. Vanuit de centrale doelstelling van het onderzoek is aan docenten binnen de academie theologie de mogelijkheid geboden zich aan te melden met een specifiek onderzoeksvoorstel, rakend aan de centrale thematiek van het lectoraat. Meerdere collega's hebben dat gedaan en dat betekent dat de kring van bij het lectoraat betrokkenen groter zal zijn dan de afgelopen jaren het geval was. Het kennisnetwerk zal daarmee ook een meer flexibel gebeuren zijn, waarbij docenten gedurende de looptijd van hun eigen (deel)onderzoek zullen participeren in de kring van onderzoekers. Er is ruimte voor onderzoeksvoorstellen die gaandeweg de onderzoeksperiode nog zullen opkomen. We hopen op deze manier het lectoraat beweeglijk te houden, meer te integreren in de academie theologie en ook de lijn naar het onderwijs te verstevigen.

Deelprojecten

De hierboven genoemde werkwijze heeft geleid tot een behoorlijk aantal onderzoeksvoorstellen. Hieronder volgt een overzicht van de voorstellen die gehonoreerd zijn en in principe ook zullen worden uitgevoerd. De eerste twee projecten zijn inmiddels begonnen. Het zijn bredere onderzoekroutes waarin de CHE participeert. De daarop volgende projecten worden in principe binnen de CHE uitgevoerd. Het overzicht laat zien dat we op heel verschillende sporen aan de slag gaan. Maar verbindend in deze diversiteit is het zoeken naar verstaanbare en heilzame vormen van de communicatie van het Evangelie van Jezus Christus. We doen dat vanuit het geloof en de overtuiging dat ook in onze tijd het Evangelie van onschatbare waar-

⁶⁶ Een goede illustratie is ook het bereik van de Protestantse pioniersplek 'mijnkerk.nl'. De daadwerkelijke 'digitale kerkganger' blijkt ouder te zijn dan de beoogde doelgroep.

de is en dat het dus zaak is te blijven zoeken naar passende vormen en vertolkingen. In dit verband trof me al weer jaren geleden een uitspraak van de niet-religieuze Joodse socioloog Herman Vuijsje. Hij maakte in 1989 een pelgrimstocht van Santiago de Compostela naar Amsterdam. In omgekeerde richting dus, het was voor hem een 'atheïstische pelgrimage'. Hij deed er verslag van in een boek dat hij besloot met de volgende woorden: "Eindeloos versted, vermaakt en opgekalefaterd, liggen de oude christelijke spulletjes in de uitverkoop, voor ieder te grijp. De ontwerpen zijn bepaald niet op designers-leest geschoeid. Er is veel onbruikbare ouwe troep bij, maar er liggen ook spullen tussen die 'nog als nieuw' zijn, of beter dan nieuw, omdat die kwaliteit niet meer wordt gemaakt.⁶⁷ Vooral die laatste constatering is fascinerend en uitdagend. Kunnen we beddingen scheppen voor een kwaliteit van (samen) leven die we uiteindelijk niet zelf kunnen en ook niet hoeven maken omdat deze kwaliteit ons liefdevol wordt geschonken? Deze vraag is een belangrijke grondtoon in het onderzoek.

Kort noem ik de deelonderzoeken die in het kader van het lectoraat op stapel staan.

The Amsterdam Project

Momenteel is een grootschalig survey onderzoek gaande onder alle Amsterdamse christelijke geloofsgemeenschappen. Het wordt uitgevoerd onder auspiciën van een groep van wetenschappers van verschillende Nederlandse universiteiten (TU Kampen, VU Amsterdam, PThU) en van de CHE. Het onderzoek wil tal van aspecten van geloofsgemeenschappen in kaart brengen en is daarbij op zoek naar een typologie van kerken. Het onderzoek zal op parallelle wijze in meerdere steden in de wereld worden gehouden zodat vergelijking mogelijk wordt. Het bouwt voort op onderzoek dat is toegepast in de Amerikaans stad Seattle.⁶⁸ De vraag naar 'heil' maakt onderdeel uit van de vragenlijst. Als pilot wordt dit survey onderzoek momenteel ook toegepast in Veenendaal.

⁶⁷ Herman Vuijsje, *Pelgrim zonder God*. Een voettocht van Santiago de Compostela naar Amsterdam, z.p. 1990, p. 234. Boeiend in dit verband is ook het boek van Yvonne Zonderop, *Ongelofelijk. Over de verrassende comeback van religie*, Amsterdam 2018

⁶⁸ Christopher B. James, *Church Planting in Post-Christian Soil*. Theology and Practice, New York 2018

Soteriologische biografieën pioniers

In samenwerking met het Kamper Centre for Church and Mission in the West (CCMW) is inmiddels een onderzoek gestart naar wat we zijn gaan noemen ‘soteriologische biografieën’. Twintig pioniers worden geïnterviewd over hun theologische ontwikkeling, met daarbij met name aandacht voor de vraag welke soteriologische verschuivingen in de loop van de pioniersreis zich hebben voorgedaan. Zo willen we zicht krijgen op eventuele theologische verschuivingen die ontstaan in de praktijk van missionaire presentie. Eventuele patronen hierin zijn interessant, zeker vanuit het adagium van Kähler dat missie de moeder van de theologie is.

Heil in het Nieuwe Testament

Aan de hand van de nieuwtestamentische geschriften en de bespreking daarvan in literatuur uit het nieuwtestamentisch vakgebied (in het bijzonder nieuwtestamentische theologieën) wordt ingegaan op (a) de vroegste christelijke belijdenissen, (b) de prediking van Jezus zoals die in de evangeliën naar voren komt, (c) de evangelieverkondiging in de toespraken in Handelingen, en (d) de brieven van Paulus. Daarbij wordt telkens de vraag gesteld wat de theologische kern is van de evangelieboodschap zoals die in deze belijdenissen/verkondiging/etc. naar voren komt. De nieuwtestamentische theologie laat zich in het algemeen typeren als veelkleurig rondom een vaste kern. Het valt te verwachten dat dit ook geldt voor het spreken over het heil. **Onderzoeker:** dr. Marco Rotman

Goede Vrijdag en Pasen in nieuwe geloofsgemeenschappen

De vraag is hoe in pioniersplekken ‘het kruis’ een plek wordt gegeven. Anders gezegd, hoe krijgt de theologia crucis vorm binnen pionierende gemeenschappen in een post-christelijke context? Een eerste indruk is dat de dwaze en aanstootgevende kant van de christelijke verkondiging over Jezus (1 Kor. 1:18-2:5) naar de achtergrond lijkt te worden gedrongen. Dit werpt de vraag op hoe met name de viering van Goede Vrijdag en Pasen vorm en inhoud krijgt. Immers in deze vieringen verleent een gemeenschap ‘zin’ aan deze dagen en etaleert ze op welke manier de kruisdood en opstanding worden ontvangen en geïnterpreteerd. Concreet betekent het dat we in de vorm van empirisch onderzoek gaan peilen hoe Goede Vrijdag en Pasen theologisch-inhoudelijk worden gevuld in nieuwe geloofsgemeenschappen.

Onderzoeker: dr. Jan Martijn Abrahamse

Soteriologische biografieën studenten CHE

De theologische gang van CHE studenten theologie willen we gaan volgen. Met welke theologische overtuigingen komen ze binnen en hoe vertrekken ze na voltooiing (of het afbreken) van de opleiding? Het betreft dus longitudinaal onderzoek. Ook hier is er een spits richting soteriologie. Mogelijk breidt het onderzoek zich – gedachtig de stelling van Martin Kähler – ook nog uit richting alumni.

Heilzame kunst

Er is nu nog weinig zicht op de manier waarop kunst en populaire cultuur wordt gebruikt in pioniersplekken en andere nieuwe geloofsgemeenschappen. Via dit onderzoek willen we in kaart brengen op welke manier populaire cultuur en verschillende vormen van kunst al dan niet worden gebruikt in nieuwe geloofsgemeenschappen om tot een verstaanbare vertolking van het Evangelie te komen. We willen in dit onderzoek niet alleen de rol die kunst en populaire cultuur nu al spelen in kaart brengen (zowel bij pioniers/vrijwilligers als bij de bezoekers), maar ook komen tot een handleiding voor pioniers en andere kerkelijk werkers om kunst en cultuur als vertolkers van ‘heil’ vruchtbaar in te zetten in het functioneren van nieuwe (geloofs)gemeenschappen.

Onderzoeker: dr. Rinke van Hell

‘Heil’ in het onderwijs

De brede onderzoeksvraag van het lectoraat wijst het meest direct naar de kerkelijke praxis, maar kan ook worden toegespitst op het praktijkveld van het christelijk onderwijs in het algemeen en het Godsdienst & Levensbeschouwing-onderwijs in het bijzonder. Immers, ook christelijke scholen – van welk type dan ook – hebben te maken met identiteitsvragen. De vraag is of en zo ja, hoe zij zich bezinnen op de vertolking van het Evangelie binnen de setting van maatschappelijke pluraliteit. Het onderzoek richt zich op drie niveaus.

Allereerst is er het microniveau van de concrete schoolpraktijk van elke dag. Welke waarden zijn in de onderwijspraktijk te zien én welke bronnen kleuren deze waarden? Vervolgens is er het mesoniveau van de woorden en waarden die we aantreffen in visie- en missiedocumenten, op websites etc.. Wat wordt hier gecommuniceerd? Tenslotte is er het macroniveau van het bredere debat, waar we de onderwijskundige en maatschappelijke discussies rond

de verhouding tussen onderwijs en religie analyseren en de verschillende wijzen van denken op dit terrein in kaart worden gebracht.

Onderzoekers: drs. Hanneke de Pater, dr. Jan Marten Praamsma, drs. Corrie de With

Beelden van ‘heil’ in ‘seculiere’ en christelijke publicaties

Momenteel verschijnen er in het Nederlandse taalgebied veel boeken op het gebied van zingeving en levensoriëntatie. Vanuit heel verschillende bronnen en overtuigingen bieden auteurs inzichten en wijsheden die de kwaliteit van leven ten goede zouden moeten komen. Een aantal bestsellers op dit terrein zullen worden geanalyseerd vanuit het perspectief van ‘heil’: welke wegen schetsen zij voor bloei van het menselijk bestaan?

Parallel hieraan kijken we naar recente publicaties waarin (de kern van) het christelijk geloof wordt uitgelegd voor niet of nauwelijks ingewijden. Ook hier is er de vraag welk ‘heil’ daarbij wordt geboden en langs welke weg mensen er toegang toe kunnen krijgen. Inhoudsanalyse kan ons in dit deelonderzoek zicht geven op soteriologische lijnen en accenten in beide typen publicaties. Belangrijke vraag daarbij is of we hier wegen zien samenkomen of dat er juist fundamentele verschillen aan het licht komen.

Onderzoekers: drs. Anneke Kloosterman-van der Sluys, Harmen Jan Terwel, MEd

Onderzoek impact

Dit deelonderzoek is een onderzoeksmatige uitwerking van wat hierboven al werd geschreven in de paragraaf over ‘Beleving van “heil” aan de ontvangende kant’. Pioniersinitiatieven willen heilzaam zijn en dan komt onmiddellijk een tenminste drieledige vraag op: voor wie blijken deze initiatieven dat te zijn, op welke wijze zijn ze het en hoe fundamenteel is de ‘opbrengst’ voor de betrokkenen? Impact-onderzoek is bepaald niet eenvoudig, vooral niet omdat het gaat om lastig te registreren (en te isoleren) ‘opbrengsten’. Het beoogde CHE-onderzoek zal gaan aansluiten bij een beperkte impact-studie die in het najaar van 2019 vanuit de Dienstenorganisatie van de Protestantse Kerk zal worden verricht. Het lectoraat is bij dit externe onderzoek betrokken.

Onderzoeker: dr. Bert Roor

Samenwerking

Het al genoemde *Centre for Church and Mission in the West* is een internationaal opererend onderzoekscentrum dat is gevestigd aan de Theologische Universiteit te Kampen⁶⁹. Het wordt geleid door prof. dr. Stefan Paas, die overigens de eerste lector theologie aan de CHE was (2006-2010). Het onderzoeksprogramma voor de komende jaren is getiteld 'Salvation in the 21st Century'. De thematiek van dit centrum en dat van het lectoraat hangen dus ten zeerste samen. Als *research fellow* ben ik dan ook verbonden aan dit centrum. We spraken in de kring van het CCMW al over een eerdere versie van deze lectorale rede en dat leverde goede correcties en aanvullingen op. Via mijn andere werkgever, de Protestantse Kerk in Nederland, is er al een nauwe verbinding met de afdeling Ondersteuning Gemeenten, in het bijzonder met het missionair werk daarbinnen. Daarmee is er een directe betrokkenheid op de praktijk. Beide verbanden zijn vruchtbaar voor het onderzoek binnen de CHE.

Woorden van dank

Er is alle reden voor woorden van dank op deze plek. Mijn dank gaat allereerst uit naar het College van Bestuur van de CHE dat mij heeft willen benoemen op deze plek en daarmee mij de leiding heeft toevertrouwd van het lectoraat binnen de academie theologie. In direct verband hiermee moet mijn dank ook uitgaan naar de overheid die besloten heeft de pensioenleeftijd zodanig te verhogen dat het voor de CHE mogelijk werd mij voor een substantiële periode te benoemen. Zonder die verhoging had ik hier mogelijk niet gestaan. Mijn dank gaat ook uit naar de vier leden van de tijdelijke kenniskring – Rinke van Hell, Jan Martijn Abrahamse, Jan Marten Praamsma en Bert Roor – met wie ik de lectoraatplannen in de steigers heb kunnen zetten en met wie ik boeiende en leerzame gesprekken heb gevoerd over thema's rond het lectoraat. Ze hebben ook stevig meegedacht met dit verhaal.

Blij ben ik ook met de positieve ontvangst van het onderzoek binnen de kring van collega's van theologie en de onderzoeksplannen die daar uit voortvloeiden. Ik zie uit naar mooie opbrengsten die ongetwijfeld gaan komen. Mijn dank gaat ook uit naar Harry Bent en Dirk van Schepen, met wie ik telkens vriendschappelijk en stimulerende contacten had en heb rond mijn werk. Bevoorrecht ben ik ook met de ondersteuning die ik voor het lectoraat krijg van Marina van Hunen. Het is ook goed deel uit te maken van het lectorenberaad aan de CHE

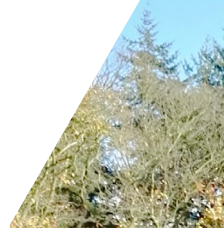
⁶⁹ <https://churchandmission.nl/> (geraadpleegd 24 mei 2019)

waar ik mijn plek inmiddels gevonden heb. Er ligt daar de mooie uitdaging te komen tot een geïntegreerde onderzoeksagenda.

Mijn dank gaat ook richting mijn andere werkgever, de Protestantse Kerk in Nederland. In mijn aanstelling binnen haar Dienstenorganisatie is er ook een focus op pioniersplekken en nieuwe gestalten van geloofsgemeenschap. En zo grijpen de beide banen prachtig in elkaar. In de afgelopen maanden heb ik al gemerkt hoe vruchtbaar deze verbinding is. Het leidt er wel toe dat er een redelijk structurele onduidelijkheid is over wat ik nu precies voor welke werkgever doe, maar over sommige vormen van onduidelijkheid kan een mens zich alleen maar verheugen.

Interesse in het onderzoek?

Het onderzoek aan de CHE is nadrukkelijk gericht op de praktijk. Daarom nodigen we veldwerkers en andere pratici van harte uit zich te melden rond thema's die te maken met het lectoraatsonderzoek. Contact via sstoppels@che.nl

Lectoraat 'Zingeving in (geloofs)gemeenschappen'

Christelijke Hogeschool Ede
Oude Kerkweg 100
6717 JS Ede

0318-696300

www.che.nl